

Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

**ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ ΤΗΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ**

Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Περιεχόμενα : 1. Τό κοινωνικό πρόβλημα ως θέμα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους. 2. Διάκριση τριῶν οἰκονομικῶν συστημάτων καί προβολή κριτηρίων γιά τήν ἀξιολόγησή τους. 3. Κριτική τοῦ κοινοκτησιακοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καί ἔξαρση τῆς ἀξίας οἰκονομικοῦ συστήματος συνδυαστικοῦ τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς κοινοχρησίας. 4. Ψυχολογικά ἐπιχειρήματα ὑπέρ τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ βασικά οἰκονομικοῦ συστήματος. 5. Ἡ συμβολή τῆς παιδείας στή λειτουργία τοῦ συνδυαστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. 6. Τό οἰκονομικό σύστημα τῆς ἰσοκτησίας καί ἡ πληθυσμιακή πολιτική. 7. Πολλαπλές αἰτίες ἀνεπάρκειας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἰσοκτησίας καί μέτρα γιά τήν ἐξουδετέρωσή τους. 8. Συγκεφαλαιωτική ἀξιολόγηση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἰσοκτησίας. 9. Κοινωνικό πρόβλημα καί πολιτικό πρόβλημα. 10. Τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καί τό πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. 11. Ἡ σημασία τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος κατ' Ἀριστοτέλη.

1. Ὁ τίτλος «τό κοινωνικό πρόβλημα κατ' Ἀριστοτέλη» παρέχει ἴσως τήν ἐντύπωση ἀναχρονισμοῦ. Καί ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετωπίζει ἄμεσα ὅ,τι ἀπό τόν ΙΘ' αἰῶνα ὀνομάζεται κοινωνικό πρόβλημα.

Τό θέμα τοῦ βιβλίου Β' τῶν *Πολιτικῶν* εἶναι «περί τῆς κοινωνίας τῆς πολιτικῆς τίς κρατίστη πασῶν τοῖς δυναμένοις ζῆν ὅτι μάλιστα κατ' εὐχὴν» (1260b 27-29. Πβλ. 1265a 17-18, ἀλλά καί 1261a 3), δηλαδή ποιά εἶναι ἡ «ἀρίστη πολιτεία» (1262b39). Καί ὡς ἀφετηριακό πρόβλημα στή διερεύνηση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θέματος παρουσιάζεται ὄχι τυχόν ὁ τρόπος καί τά ὅρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὄχι ὁ βαθμός αὐτοκαθορισμοῦ ἢ ἑτεροκαθορισμοῦ τῶν πολιτῶν, ἀλλά ἡ ἔκταση τῆς κοινοκτησίας εἴτε κοινοχρησίας ἢ τῆς ἰδιοκτησίας εἴτε ἰδιοχρησίας, καί μάλιστα ὡς πρόβλημα φύσει ἀφετηριακό γιά τήν προκείμενη διερεύνηση: «Ἀρχὴν δέ πρῶτον ποιητέον ἢ περ πέφυκεν ἀρχή ταύτης τῆς σκέψεως· ἀνάγκη γάρ ἦτοι πάντας πάντων κοινωνεῖν τοὺς πολίτας, ἢ μηδενός, ἢ τινῶν μὲν τινῶν δέ μή» (1260b 36-39).

Τρεῖς ἄρα ἐμφανίζονται λογικά συλληπτές λύσεις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος: ἢ κοινά ὅλα σέ ὅλους τούς πολίτες, ἢ τίποτε κοινό στούς πολίτες, ἢ σύστημα συνδυαστικό τῆς κοινότητας καί τῆς μή κοινότητας ἀγαθῶν, καί βαρῶν, γιά ὅλους τούς πολίτες· σέ νεωτερική φρασεολογία: ἢ σύστημα βασισμένο σέ κοινωνικοποίηση ὀλική τῶν ἀγαθῶν καί τῶν βαρῶν, ἢ σύστημα βασισμένο σέ ἰδιωτικοποίηση ὀλική τῶν ἀγαθῶν καί τῶν βαρῶν, ἢ σύστημα συνδυαστικό, βασισμένο σέ μερική μόνο κοινωνικοποίηση τῶν ἀγαθῶν καί τῶν βαρῶν καί σέ μερική ἀντίστοιχα ἰδιοκτησία καί ἰδιολειτουργία.

Εὐθύς ἀποκλείεται ἡ δεύτερη λύση: «Τό μὲν οὖν μηδενός κοινωνεῖν φανερόν ὡς ἀδύνατον» (1260b 39-40). Καί ὁ λόγος τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἔχει τό κῦρος τῆς αὐτονοησίας σχεδόν: «ἢ γάρ πολιτεία κοινωνία τίς ἐστι, καί πρῶτον ἀνάγκη τοῦ τόπου κοινωνεῖν· ὁ μὲν γάρ τόπος εἷς, ὁ τῆς μιᾶς πόλεως, οἱ δέ πολῖται κοινωνοί τῆς μιᾶς πόλεως» (1260b 40-1261a1).

Παραμένουν ἄρα δύο λύσεις τοῦ προβλήματος, διατυπωμένες μέ νέα μορφή: «πότερον ὅσων ἐνδέχεται κοινωνῆσαι, πάντων βέλτιον κοινωνεῖν τήν μέλλουσαν οἰκήσεσθαι πόλιν καλῶς, ἢ τινῶν μὲν τινῶν δ' οὐ βέλτιον;» (1261a2-4), δηλαδή τά δεκτικά γιά κοινωνικοποίηση καλλίτερο εἶναι ἄραγε νά κοινωνικοποιηθοῦν ὅλα ἢ ὀρισμένα μόνο ἀπό αὐτά;

Ὡς δεκτικά γιά κοινωνικοποίηση ἐπισημαίνονται ἀρχικά οἱ γυναῖκες, τά τέκνα καί τά κτήματα: «ἐνδέχεται γάρ καί τέκνων καί γυναικῶν καί κτημάτων κοινωνεῖν τούς πολίτας ἀλλήλοις» (1261a 4-5): θά προστεθεῖ, ἐξ ἄλλου, τό «ἄρχειν» (1261a 32-b7). Καί, ἀφοῦ συζητηθεῖ τό πρόβλημα, τό σχετικό μέ τήν παραδοχή ἢ μή τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας, καί τό πρόβλημα, τό σχετικό μέ τή συμμετοχή στό «ἄρχειν», καί ἀφοῦ οἱ προτάσεις τῆς *Πολιτείας* τοῦ Πλάτωνος ἀπορριφθοῦν μέ ποικίλα ἐπιχειρήματα (1261a5-1262b36), ἐντοπίζεται ἤδη τό θέμα στό πρόβλημα τῆς κοινοκτησίας εἴτε ἰδιοκτησίας τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν: «Ἐχόμενον δέ τούτων ἐστὶν ἐπισκέψασθαι περὶ τῆς κτήσεως, τίνα τρόπον δεῖ κατασκευάζεσθαι τοῖς μέλλουσι πολιτεύεσθαι τήν ἀρίστην πολιτείαν, πότερον κοινήν ἢ μή κοινήν εἶναι τήν κτήσιν» (1262b 37-40).

Ἡ λύση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ θά ὑπομνησθεῖ, σέ ἄλλο χωρίο, πῶς θεωρεῖται ὡς κάτι σπουδαιότατο, καί μάλιστα ὡς σχετικό μέ τήν αἰτία καί τό ἀντικείμενο τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων: «Δοκεῖ γάρ τισι τό περὶ τὰς οὐσίας εἶναι μέγιστον τετάχθαι καλῶς· περὶ γάρ τούτων ποιεῖσθαι φασὶ τὰς στάσεις πάντας» (1266a 37-39).

Τό σπουδαιότατο αὐτό πρόβλημα χαρακτηρίζεται ὡς χωριστό ἢ ἔστω διαχωρίσιμο ἀπό τή νομοθεσία γιά τά τέκνα καί τίς γυναῖκες: «Τοῦτο δ' ἂν τις καί χωρὶς σκέψαιτο ἀπό τῶν περὶ τὰ τέκνα καί τὰς γυναῖκας νενομοθετημένων» (1262b 40-41).

Καί τονίζεται, ὅτι καί σέ καθεστώς μέ παραδοσιακό θεσμό οἰκογένειας ὑπάρχει ἀκέραιο τό πρόβλημα τῆς κοινοκτησίας εἴτε ἰδιοκτησίας τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν: «λέγω δέ τὰ περι τήν κτήσιν, ...κάν ἤ ἐκεῖνα χωρίς, καθ' ὄν νῦν τρόπον ἔχει πᾶσι» (1262b41-1263a2).

2. Καί διατυπώνεται ἀπλᾶ καί πυκνά τό οἰκονομικο-κοινωνικό πρόβλημα: «πότερον... τάς γε κτήσεις κοινάς εἶναι βέλτιον ἢ τάς χρήσεις, οἷον τά μέν γήπεδα χωρίς, τούς δέ καρπούς εἰς τό κοινόν φέροντας ἀναλίσκειν (ὅπερ ἔνια ποιεῖ τῶν ἔθνῶν), ἢ τουναντίον τήν μέν γῆν κοινήν εἶναι καί γεωργεῖν κοινή, τούς δέ καρπούς διαιρεῖσθαι πρός τάς ἰδίας χρήσεις (λέγονται δέ τινες· καί τοῦτον τόν τρόπον κοινωνεῖν τῶν βαρβάρων), ἢ καί τά γήπεδα καί τούς καρπούς κοινούς» (1263a1-8. Πβλ. 1319a 15-19).

Τρία εἶναι, ἄρα, πρεσβεύει ὁ Ἄριστοτέλης, τά δυνατά οἰκονομικά συστήματα: ἰδιοκτησία τῶν «γηπέδων», ἀλλά κοινοκτησία τῶν «καρπῶν» γιά τήν ἀνάλωσή τους· κοινοκτησία καί ἀπό κοινού καλλιέργεια τῆς «γῆς», ἀλλά ἰδιοκτησία καί ἰδιοχρησία τῶν «καρπῶν»· κοινοκτησία καί στά «γήπεδα» καί στούς «καρπούς».

Ἡ διάκριση τῶν τριῶν αὐτῶν οἰκονομικῶν συστημάτων παρουσιάζεται ὡς ἀντιπαραβολή τους ἀπλῶς, γιά προτίμηση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου («βέλτιον»), χωρίς καταδίκη αὐστηρή τοῦ μή προτιμητέου· σάν νά εἶναι τρία σχέδια κοινωνικο-οἰκονομικῆς πολιτικῆς μέ ἴση πιθανότητα κατ' ἀρχήν ἀποδοχῆς τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου. Γιά τά δύο οἰκονομικά συστήματα, ἐξ ἄλλου, τά συνδυαστικά τῆς κοινοκτησίας μέ τήν ἰδιοκτησία ἐπικαλεῖται ὁ Ἄριστοτέλης καί τήν ἱστορική ἐμπειρία: τήν ἐφαρμογή τοῦ πρώτου ἀπό κάποιους λαούς («ἔνια... τῶν ἔθνῶν») καί τή φημολογουμένη ἐφαρμογή τοῦ δευτέρου ἀπό κάποια φύλα βαρβάρων («τινές... τῶν βαρβάρων»).

Ἡ σύλληψη τῶν οἰκονομικῶν αὐτῶν συστημάτων ἔχει πρόδηλη προϋπόθεση τόν καθαρό τύπο ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ὥστε ὡς παραγωγικά μέσα ἐμφανίζονται ἀπλῶς τά «γήπεδα» καί ὡς ἀγαθά καταναλώσιμα ἐμφανίζονται ἀπλῶς οἱ «καρποί». Καί ἴσως ἐπηρεάζει κρίσιμα ἡ κοινωνικο-οικονομική αὐτή προϋπόθεση τήν ἀξιολόγηση τῶν τριῶν οἰκονομικῶν συστημάτων ἀπό τόν Ἄριστοτέλη.

Γιά τήν ἀξιολόγηση τῶν οἰκονομικῶν ἢ μᾶλλον κοινωνικο-οικονομικῶν συστημάτων ἐφαρμόζει ὁ Ἄριστοτέλης τρεῖς ἀρχές: πρέπει νά εἶναι ὄχι εὐκταῖα μόνο, ἀλλά καί ἐφικτά («Δεῖ μέν οὖν ὑποτίθεσθαι κατ' εὐχὴν, μηδέν μέντοι ἀδύνατον», 1265a 17-18. Πβλ. 1288b1 37-39)· πρέπει νά κρίνονται ὄχι ἀπό τήν ἀποψη μόνο τῶν ἐξαφανιστέων δεινῶν, ἀλλά καί τῶν μή καταλυτέων ἀγαθῶν («ἔτι δέ δίκαιον μή μόνον λέγειν ὅσων στερῆσονται κακῶν..., ἀλλά καί ὅσων ἀγαθῶν», 1263b 27-29)· πρέπει νά εἶναι πρόσφορα καί γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς ἄμυνας πρός τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς («ἀναγκαῖον ἄρα τήν

πολιτείαν συντετάχθαι πρὸς τὴν πολεμικὴν ἰσχύν... ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῆς κτήσεως· δεῖ γάρ οὐ μόνον πρὸς τὰς πολιτικὰς χρήσεις ἰκανὴν ὑπάρχειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν κινδύνους» 1267a20-24).

Ἐπικαλεῖται ἀκόμη ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συστημάτων δύο ἄλλες ἀρχές, ἐνδεικτικὲς τυπικὰ συντηρητικῆς νοοτροπίας.

Εἰσάγεται ἡ πρώτη ἀρχὴ ὡς πρόσθετο ἐπιχείρημα ἐναντίον τοῦ κοινοκτησιακοῦ συστήματος, ἀλλὰ μὲ προοπτικὴ εὐρύτερη: «Δεῖ δὲ μηδέ τοῦτο αὐτό ἀγνοεῖν, ὅτι χρή προσέχειν τῷ πολλῷ χρόνῳ καὶ τοῖς πολλοῖς ἔτεσιν, ἐν οἷς οὐκ ἂν ἔλαθεν, εἰ ταῦτα καλῶς εἶχεν» (1264a1-3). Βαθὺ συναίσθημα ἱστορισμοῦ, συνυφασμένο μὲ συντηρητικὴ διάθεση, ὁδηγεῖ σὲ ἄκρα δυσπιστία πρὸς τὴ νεωτεριστικὴ ἀποστολὴ τοῦ παρόντος· σάν νά ἦρθε ὁ Σταγίριτης πολὺ ἀργά στὴ ζωὴ καὶ σάν νά ἔπρεπε στὰ περασμένα πολλὰ χρόνια οἱ ἐπίμαχοι θεσμοὶ νά εἶχαν συλληφθεῖ ἀπὸ τὴν εὐρετικὴ δύναμη τῶν ἀνθρώπων, ὑποκινημένη ἄλλωστε ἀνέκαθεν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη (1329b26), ἀλλὰ καὶ νά εἶχαν ἤδη ἐφαρμοσθεῖ, ἂν ἦσαν ὀρθοί. Πραγματικά, ὅλοι σχεδόν οἱ θεσμοί, τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχουν στό παρελθόν εὐρεθεῖ, ἀλλὰ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἴτε δέν ἔχουν συγκροτηθεῖ σὲ ἀρμονικὸ σύνολο, εἴτε δέν ἐφαρμόζονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἂν καὶ εἶναι γνωστοί («πάντα γάρ σχεδόν εὐρηται μὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν οὐ συνῆκται, τοῖς δ' οὐ χρῶνται γινώσκοντες» 1264a3-5. Πβλ. 1329b25-35).

Ἡ δευτέρη ἀρχὴ εἰσάγεται ὡς ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς «πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος: «Μάλιστα δ' ἂν γένοιτο φανερόν, εἰ τις τοῖς ἔργοις ἴδοι τὴν τοιαύτην πολιτείαν κατασκευαζόμενην», (1264a5-6). Εἶναι ἡ ἐπισειόμενη βήσσανος τῆς πραγματικότητας, γιὰ διάψευση τῆς ἀξίας τοῦ σχεδίου τῆς ἀρίστης «πολιτείας» στὴν ἴδια τὴν προσπάθεια τῆς ἐφαρμογῆς της, μὲ κατάδειξη ἔτσι ἔμπρακτα ὅτι δέν εἶναι δεκτικὸ ἐφαρμογῆς στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

3. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀξιολόγηση τῶν οικονομικῶν συστημάτων ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξία τοῦ Ἀριστοτέλη γενικά γιὰ τὴ συμβίωση τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τους σὲ κοινοπραξία, μάλιστα μὲ θέμα τὴν καταβολὴ ἐργασίας καὶ τὴ διανομὴ τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν: «Ὅλως δὲ τό συζῆν καὶ κοινωνεῖν τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων χαλεπόν, καὶ μάλιστα τῶν τοιούτων» (1263a15-16). Ἡ πεποίθηση γιὰ τὴ δυσλειτουργία τῶν συστημάτων κοινῆς ζωῆς καὶ συνεργασίας καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετοχῆς στὴν ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν ἐμφανίζεται σάν νά ἐπαληθεύεται καὶ μὲ παραδείγματα βιοτικῆς ἐμπειρίας (1263a16-21).

Διαχωρίζεται ἡ ἐνδεχόμενη μορφή τοῦ οικονομικοῦ συστήματος, ὅπου ἡ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν γίνεται ἀπὸ μὴ πολίτες, καὶ ὁ «τρόπος» αὐτὸς χαρακτηρίζεται ὡς «ῥάων», δηλαδή ἀπαλλαγμένος ἀπὸ ἰδιαίτερες δυσχέρειες

(1263a 8-10). Ἡ μορφή ὅμως τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ὅπου ἡ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν γίνεται ἀπό τούς ἴδιους τούς πολίτες, χαρακτηρίζεται ὡς δημιουργική πολλῶν δυσκολιῶν, πού αὐξάνουν μέ τήν κοινοκτησία τοῦ ἐδάφους. Συμβαίνει τότε νά γεννῶνται μεταξύ τῶν κοινωνῶν δυσαναλογίες στήν ἀντιστοιχία τῶν ἀπολαυῶν τους πρὸς τόν παραγωγικό μόχθο τους καί νά ἐπακολουθοῦν κατ' ἀνάγκην διαφορές καί ἀντεγκλήσεις μεταξύ τους (1263a 11-15). Οἱ δυσχέρειες αὐτές, καί ἄλλες παρόμοιες, παρατηρεῖ συγκεφαλαιωτικά ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι σύμφυτες μέ τό σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης (1263a 21-22).

Ὑστερα ἀπό τήν ἀρνητική αὐτή ἀξιολόγηση τοῦ κοινοκτημονικοῦ συστήματος, χαρακτηρίζεται ὡς προτιμητέο, καί ὡς ἀξιώτερο ἀπό κάθε ἄλλο, τό οἰκονομικό σύστημα, πού ἴσχυε πραγματικά στήν ἐποχή καί στήν περιοχή τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀφοῦ ὅμως ὑποστεῖ μεταρρυθμίσεις βελτιωτικές, μέ ἠθική ἀνάπλαση τῶν πολιτῶν καί μέ θέσπιση νόμων ὀρθῶν: «ὄν δέ νῦν τρόπον ἔχει, καί ἐπικοσμηθέν ἦθεσι καί τάξει νόμων ὀρθῶν, οὐ σμικρὸν ἂν διενέγκαι» (1263a 22-24). Καί παρουσιάζεται ἡ ὑπεροχή τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ συστήματος συνοπτικά ὡς ἀπότοκη τοῦ συνδυαστικοῦ χαρακτήρα του, δηλαδή τῆς εἰδικῆς ἀρετῆς του νά συνδυάζει ὅ,τι ἀγαθὸ ἔχουν καί τό σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης καί τό σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας: «ἔξει γάρ τό ἐξ ἀμφοτέρων ἀγαθόν· λέγω δέ τό ἐξ ἀμφοτέρων τό ἐκ τοῦ κοινῆς εἶναι τὰς κτήσεις καί τό ἐκ τοῦ ἰδίας» (1263a 24-26).

Πρὸς ἀπόδειξη τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μικτοῦ αὐτοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀλλά καί πρὸς ἀποσαφήνιση τῶν στοιχείων του, ἐπικαλεῖται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀξίωμα σχεδόν γιά τίς «κτήσεις» ὅτι «δεῖ... πῶς μὲν εἶναι κοινῆς, ὅλως δ' ἰδίας» (1263a 26-27), δηλαδή ὅτι πρέπει κάπως νά εἶναι κοινές, ἀλλά βασικά πρέπει νά εἶναι ἰδιωτικές. Καί προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει καί νά δικαιολογήσει τό δυαδικό αὐτό αἶτημα: ἐφόσον ἰδιοκτησία ὑπάρχει στά παραγωγικά μέσα, οἱ φροντίδες γιά τήν ἐκμετάλλευσή τους θά εἶναι χωρισμένες, δηλαδή θά βαρύνουν τόν ἰδιοκτήτη, καί ἄρα δέν θά δημιουργοῦνται διαφορές καί ἀντεγκλήσεις γι' αὐτές μεταξύ τῶν πολιτῶν («αἰ μὲν γάρ ἐπιμέλεια διηρημένοι τὰ ἐγκλήματα πρὸς ἀλλήλους οὐ ποιήσουσιν» 1263a 27-28), ἀλλά καί θά ἐπιδοθοῦν οἱ πολίτες μέ περισσότερη ἐπιμέλεια στήν παραγωγική ἐργασία, καθὼς ὁ καθένας τους ἐνασχολεῖται σέ κάτι δικό του («μᾶλλον δ' ἐπιδώσουσιν ὡς πρὸς ἴδιον ἐκάστου προσεδρεύοντος» 1263a 28-29· πθλ. 1261b 33-36)· ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπόλαυση τῶν καταναλώσιμων ἀγαθῶν πρέπει νά γίνεται καί θά γίνεται ὅπως ὑπαγορεύεται ἀπό τήν «ἀρετή», καθὼς οἱ πολίτες θά ἔχουν ἐξαίρετο ἦθος, δηλαδή ὄχι ὡς ἀτομιστική ἰδιοχρησία τυχόν, ἀλλά ὡς κοινοχρησία φιλική («δι' ἀρετὴν δ' ἔσται πρὸς τό χρῆσθαι κατὰ τήν παροιμίαν, κοινὰ τὰ φίλων» (1263a 29-30). Καί προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι

παρόμοιοι θεσμοί, ἢ ἔστω ἀπαρχές τους καί στοιχεῖα τους, ὑπάρχουν σέ κάποιες ἤδη «πόλεις», καί προπάντων, σέ ὅσες ἔχουν κοινωνικό σύστημα ὄχι κακό, ἄλλοι ἀπό αὐτούς εἶναι θεσπισμένοι καί ἄλλοι ἐνδέχεται νά θεσπισθοῦν· κάτι πού σημαίνει ἐπιμαρτυρία τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας γιά τήν ἐφικτότητα ἐπίσης (πβλ. 1265a 17-18) τοῦ μικτοῦ οἰκονομικοκοινωνικοῦ συστήματος («ἔστι δέ καί νῦν τόν τρόπον τοῦτον ἐν ἐνιαίαις πόλεσιν οὕτως ὑπογεγραμμένον, ὡς οὐκ ὄν ἀδύνατον, καί μάλιστα ἐν ταῖς καλῶς οἰκουμέναις τὰ μὲν ἔστι τὰ δέ γένοιτ' ἄν» (1263a 30-33). Καί ὡς ἱστορικῆ ἐπιμαρτυρία γιά τήν εὐδοκίμηση παρόμοιου οἰκονομικοῦ συστήματος χρησιμοποιεῖται ὅ,τι συμβαίνει κάπως στή Λακεδαίμονα (1263a 35-37) ἢ ἀπό ἄλλη ἄποψη στή Λακεδαίμονα πάλι καί στήν Κρήτη (1263b40-1264a 1).

4. Ἐπικαλεῖται ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης καί ἄλλο ἐπιχείρημα ὑπέρ τοῦ βασικά ἰδιοκτησιακοῦ αὐτοῦ συστήματος: «Ἔτι δέ πρὸς ἡδονὴν ἀμύθητον ὅσον διαφέρει τὸ νομίζειν ἴδιόν τι» (1263a 40-41). Τό ψυχολογικό αὐτό ἐπιχείρημα, γιά σύμφυτη μέ τόν ἄνθρωπο τάση πρὸς ἰδιοκτησία, καί ὑπέρτατη ἄρα ἡδονή ἀπότοκη τῆς ἰδιοκτησίας, θέτει πρόβλημα ἠθικῆς ἀξιολογίας στὸν Ἀριστοτέλη, ἔμμεσα ἔστω. Δέν προβληματίζεται ὁ κοινωνιολόγος καί ἀνθρωπολόγος, μήπως ἡ φαινόμενη αὐτὴ ἐνυπαρξία τῆς ἰδιοκτησιακῆς ἡδονῆς στή φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλῶς σύνδρομη τῆς ἀξιολογίας ὀρισμένου κοινωνικοῦ συστήματος καί ἀποτέλεσμα τοῦ ἐμποτισμοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ αὐτὴν ἤδη στήν παιδική ἡλικία τους. Ἀνησυχεῖ μᾶλλον ὁ ἠθικός φιλόσοφος, μήπως τὸ ἐπιχείρημά του αὐτὸ ὑπέρ τῆς ἰδιοκτησίας προκαλέσει τὴν παρεξήγηση ὅτι ἐνέχει ἠθικὴ ἔγκριση τῆς φιλαυτίας. Στὴν προσπάθεια νά θεμελιωθεῖ καί θεωρητικὰ ἡ βαθύψυχη ἡδονή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία, ὑποστηρίζεται: «μή γὰρ οὐ μάτην τὴν πρὸς αὐτόν αὐτὸς ἔχει φιλίαν ἕκαστος, ἀλλ' ἔστι τοῦτο φυσικόν» (1263a41-b2).

Ἐμφανίζεται δηλαδή, κάπως αὐθαίρετα, ἡ ψυχικὴ τάση πρὸς τὴν ἰδιοκτησία ὡς συνυφασμένη μέ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου γιά τὸν ἑαυτό του. Καί μάλιστα ἡ ἀγάπη αὐτὴ χαρακτηρίζεται ὡς κάτι ὄχι μάταιο, ἀλλὰ «φυσικόν», ὑπαγορευμένο δηλαδή ἀπὸ τὴ Φύση τὴν ἴδια, τὴν ἔσχατη αὐτὴ πηγὴ καί ὑπέρτατη ἀρχὴ τῆς ὀρθότητος, ὡς κάτι ἄρα θεμιτό, ἀναγκαῖο, κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινο.

Τό ἰδιοκτησιακὸ συναίσθημα παρουσιάζεται νά εἶναι σύνδρομο τοῦ ἀτομικισμοῦ. Ἡ ἔξαρση ὅμως σύστοιχα τῆς ἀξίας τῆς αὐτο-ἀγάπης ὀδηγεῖ στὴν ἀνάγκη τοῦ διαχωρισμοῦ ἀπὸ τὴ φιλαυτία, ἐννοημένη ὡς αὐτο-ἀγάπη ὑπέρμετρη, πού δίκαια θεωρεῖται ἠθικὰ ἐπίμεμπτη: «τὸ δὲ φίλαυτον εἶναι ψέγεται δικαίως· οὐκ ἔστι δὲ τὸ φιλεῖν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ φιλεῖν» (1263b 2-3. Πλ. 1168a 29-35, 1169a 3).

Προσθέτει ἀκόμη ὁ Ἀριστοτέλης καί ἄλλο ὑπέρ τῆς ἰδιοκτησίας ἐπιχεί-

ρημα, ψυχολογικό επίσης και αυτό, αλλά και θεμελιωμένο στην ἀρετολογία, κάπως, ἄν και δίχως ἀξίωση για ἴδια μέ τό προηγούμενο βαρύτητα: «Ἄλλὰ μὴν και τό χαρίσασθαι και βοηθῆσαι φίλοις ἢ ξένοις ἢ ἑταίροις, ἡδιστον, ὃ γίνεται τῆς κτήσεως ἰδίας οὔσης. Ταῦτά τε δὴ οὐ συμβαίνει τῆς λίαν ἔν ποιούσι τὴν πόλιν και πρὸς τούτοις ἀναιροῦσιν ἔργα δυοῖν ἀρεταῖν φανερώς, ...ἐλευθεριότητος δὲ τό περὶ τὰς κτήσεις...» (1263b 5-14).

Τονίζει ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης, και ἀπό τί θά στερηθοῦν (πβλ. 1263b 27-29) μέ τό κοινοκτημονικό σύστημα οἱ πολίτες: ἀπό τὴν ἐξαίσια χαρά νά δίνουν δῶρα εἴτε βοήθεια σέ φίλους ἢ φιλοξενούμενους ἢ συντρόφους, ἀπό τὴ δυνατότητα ν' ἀσκοῦν τὴν ἐλευθεριότητα, ἰδιαίτερα εὐγενική ἀρετή (Πβλ. *Ἠθικά Νικομάχεια* 1119b22-1122a17).

5. Για τούς λόγους αὐτούς και προκρίνει ὁ Ἀριστοτέλης τό μικτό οικονομικό σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας και τῆς κοινοχρησίας: «Φανερόν τοίνυν ὅτι βέλτιον εἶναι μὲν ἰδίας τὰς κτήσεις, τῇ δὲ χρήσει ποιεῖν κοινάς» (1263a 37-39. Πβλ. 1329b 37-1330a: «περὶ δὲ τῆς διανομῆς και τῶν γεωργούντων, τίνας και ποίους εἶναι χρή, λεκτέον πρῶτον, ἐπειδὴ οὔτε κοινήν φαμεν εἶναι δεῖν τὴν κτῆσιν ὥσπερ τινὲς εἰρήκασιν, ἀλλὰ τῇ χρήσει φιλικῶς γενομένη κοινήν, οὔτ' ἀπορεῖν οὐθένα τῶν πολιτῶν τροφῆς»).

Στό πρόβλημα ὅμως, πῶς θά ἐξασφαλισθεῖ ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ὁ ἀπαραίτητος για τὴ λειτουργία τοῦ μικτοῦ αὐτοῦ οικονομικοῦ συστήματος, πῶς δηλαδή θά ὑπάρξουν ἄνθρωποι μέ ἰδιοκτησιακό συναίσθημα πάντοτε, ἀλλὰ και μέ κοινοχρησιακό φρόνημα, ὁ Ἀριστοτέλης δέν παρουσιάζει ὁ ἴδιος συγκεκριμένη λύση: ἐπιφορτίζει ἀπλῶς τὸν νομοθέτη μέ τὴν ἀνεύρεση και τὴ θέσπιση τῶν ἀναγκαίων γι' αὐτὴν θεσμῶν: «ὅπως δὲ γίνονται τοιοῦτοι, τοῦ νομοθέτου τοῦτ' ἔργον ἰδίον ἔστιν» (1263a 39-40).

Ἡ ἀξιολόγηση αὐτὴ ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη τῶν οικονομικῶν συστημάτων, ἀναπτυγμένη μέ νηφαλιότητα και μετριοπάθεια, δέν φαίνεται νά προϋποθέτει ὡς λειτουργικό στοιχεῖο τῆς κοινωνίας τούς δούλους. Ἔτσι και χαρακτηρίζεται ὡς «ἄλλο», και πιό εὐκολο, τό οικονομικό σύστημα τῶν κοινωνιῶν, ὅπου ἢ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν γίνεται ἀπό μὴ πολίτες («ἐτέρων μὲν οὖν ὄντων τῶν γεωργούντων ἄλλος ἄν εἴη τρόπος και ῥάων» 1263a 8-10), δηλαδή ἀπό δούλους εἴτε δουλοπαροίκους. Τό οικονομικό πρόβλημα, ἔτσι, ἐντοπίζεται σέ κοινωνίες, ὅπου οἱ ἀγροὶ καλλιεργοῦνται ἀπό τούς ἴδιους τούς πολίτες, ἀντίθετα δηλαδή πρὸς τὴν προτίμηση τοῦ Ἀριστοτέλη (πβλ. 1329b 34-37: «ὅτι μὲν οὖν δεῖ τὴν χώραν εἶναι τῶν ὄπλα κεκτημένων και τῶν τῆς πολιτείας μετεχόντων, εἴρηται πρότερον, και διότι τούς γεωργούντας αὐτῶν ἐτέρους εἶναι δεῖ»). Και, ἄν ἢ ἀξία τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικο-οικονομικοῦ συστήματος ἐξαρτᾶται και ἀπό τὴν βελτιωτική μεταρρύθμισή του «ἤθεσι και τάξει νόμων ὀρθῶν» (1263a 23), ἢ προκείμενη ἀνάπλαση τῶν ἠθῶν, ὅπως και ἢ

σύστοιχη θέσπιση ὀρθῶν νόμων, ἀφορᾷ στούς ἐλεύθερους αὐτούς παραγωγούς.

Ἐξ ἄλλου, ἐξαιρόντας ὁ Ἀριστοτέλης τή συμβολή τῆς παιδείας ὡς ἠθοπλασίας γιά τή λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ὄχι μόνο τονίζει ὅτι ἡ παιδεία ἐπιφέρει τήν ἐνότητα καί τήν κοινότητα σέ ὅσο πρέπει βαθμό (1263b 31-37), ἀλλά καί δέν διστάζει νά καταλογίσει ἀσυνέπεια στόν Πλάτωνα, πού γιά τήν ἐμπέδωση τῆς «σπουδαίας» πολιτικῆς κοινωνίας δέν ἐμπιστεύεται ὅσο πρέπει τήν παιδεία καθ' ἑαυτήν, ἀλλά ἐμπιστεύεται μᾶλλον τίς θεσμικές ἀλλαγές («τοῖς τοιούτοις»), ὅπως ἡ θέσπιση τῆς κοινοκτησίας: «τόν γε μέλλοντα παιδείαν εἰσάγειν καί νομίζοντα διά ταύτης ἔσεσθαι τήν πόλιν σπουδαίαν ἄτοπον τοῖς τοιούτοις οἶεσθαι διορθοῦν, ἀλλά μὴ τοῖς ἔθεσι καί τῇ φιλοσοφίᾳ καί τοῖς νόμοις» (1263b 37-40). Κατηγορεῖ δηλαδή ὁ Ἀριστοτέλης τόν Πλάτωνα, ὁ θεωρούμενος πραγματιστής τόν θεωρούμενο ἰδεαλιστή, γιά ἐλαττωμένη ἐμπιστοσύνη στήν κοινωνιο-διαπλαστική λειτουργία τῆς παιδείας καί γιά ἐπιμονή μᾶλλον σέ θεσμικές ἀλλαγές, ἀναπλαστικές τῶν οἰκονομικῶν ἀρθρώσεων τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐπίκριση αὐτή συνδυάζεται μέ καταλογισμό στόν Πλάτωνα καί ἀβάσιμης αἰσιοδοξίας, σχετικά μέ τά κοινωνικά δεινά, πού μαστίζουν τίς ἱστορικά γνώριμες κοινωνίες, ὅπως «δίκας τε πρός ἀλλήλους περί συμβολαίων καί ψευδομαρτυριῶν κρίσεις καί πλουσίων κολακειάς» (1263b 20-22), καθώς ὁ Πλάτων θεωρεῖ αὐτά ἔκγονα τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ συστήματος («ὡς γινομένων διά τό μή κοινήν εἶναι τήν οὐσίαν» 1263b 19-20) καί ἄρα ἐξαφανίσιμα ἢ σχεδόν μέ τήν ἐφαρμογή κοινοκτησιακοῦ συστήματος, ἀντίθετα πρός τήν ἀπαισιόδοξη ἀριστοτέλεια πρόβλεψη γιά ἔμμονη ἐνυπαρξία τους καί στήν κοινωνία μέ κοινοκτησιακό σύστημα («Ἐγκλήματα δέ καί δίκαι, καί ὅσα ἄλλα ταῖς πόλεσιν ὑπάρχειν φησί κακά, πάνθ' ὑπάρξει καί τούτοις» 1264a 27-29).

6. Κριτική ἀσκεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καί στό οἰκονομικό σύστημα τῆς ἰσοκτησίας, ἢ τῆς περιορισμένης ἰδιοκτησίας, μέ ἀφορμή τήν «πολιτεία» τοῦ Φαλέα τοῦ Χαλκηδονίου, ἀλλά καί τήν πολιτεία τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος: «Διό Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος τοῦτ' εἰσήνεγκε πρῶτος· φησί γάρ δεῖν ἴσας εἶναι τάς κτήσεις τῶν πολιτῶν» (1266a 39-40). «Πλάτων δέ τοὺς νόμους γράφων μέχρι μέν τινος ᾤετο δεῖν εἶναι, πλεῖον δέ τοῦ πενταπλασίαν εἶναι τῆς ἐλαχίστης μηδενί τῶν πολιτῶν ἐξουσίαν εἶναι κτήσασθαι» (1266b 5-7). Καί ἡ κριτική αὐτή παρουσιάζεται πολλαπλᾶ.

Ἀναγνωρίζεται, πρῶτα, ὅτι ἔχει κάποια σημασία γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἡ μὴ ἀνοχή μεγάλων περιουσιακῶν ἀνισοτήτων, καί ὑπενθυμίζεται ὅτι σχετικά νομοθετικά μέτρα ἔχουν ληφθεῖ σέ διάφορες πόλεις, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀπεριόριστης γαιοκτησίας καί ἡ ἀπαγό-

ρευση κατ' ἀρχήν τῶν πωλήσεων κτημάτων, εἴτε ἡ μέριμνα γιά τή διατήρηση τῶν παλαιῶν κλήρων («διότι μὲν οὖν ἔχει τινά δύναμιν εἰς τήν πολιτικὴν κοινωνίαν ἢ τῆς οὐσίας ὁμαλότης, καὶ τῶν πάλαι τινὲς φαίνονται διεγνωκότες, οἷον καὶ Σόλων ἐνομοθέτησεν καὶ παρ' ἄλλοις ἔστι νόμος, ὅς κωλύει...», (1266b 14-21 πβλ. 1319a 8-14). Ἀλλά καὶ παρατηρεῖται, ὅτι μέτρα παρόμοια δὲν τελεσφοροῦν, δίχως ταυτόχρονη ρύθμιση τῶν ὁρίων τῆς τεκνοποιίας: «Δεῖ δὲ μηδέ τοῦτο λανθάνειν τοὺς οὕτω νομοθετοῦντας, ὃ λανθάνει νῦν, ὅτι τὸ τῆς οὐσίας τάσσοντας πλῆθος προσήκει καὶ τῶν τέκνων τὸ πλῆθος ταπειν» (1266b 8-10), ὅτι ἀπαραίτητο ἄρα συμπλήρωμα τῶν θεσμικῶν μέτρων γιά τήν κτήση τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀντίστοιχη πληθυσμιακή πολιτική, διαφορετικά ἐπέρχεται θραύση τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσονται δυνάμεις ἐπαναστατικές (1266b 11-14).

Παρόμοιες παρατηρήσεις, ἐξ ἄλλου, καὶ μάλιστα πῶς ἀναλυτικά, ἔχουν γίνει στήν κριτική τοῦ θεσμοῦ τῆς περιορισμένης καὶ σχεδόν σέ ἰσότητα διατηρημένης ἰδιοκτησίας, τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς «πολιτείας» τῶν *Νόμων* τοῦ Πλάτωνος: «Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ τὰς κτήσεις ἰσάζοντα τὸ περί τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν μὴ κατασκευάζειν, ἀλλ' ἀφεῖναι τήν τεκνοποιίαν ἀόριστον ὡς ἱκανῶς ἂν ὁμαλισθησομένην εἰς τὸ αὐτὸ πλῆθος διὰ τὰς ἀτεκνίας ὄσωνοῦν γεννωμένων, ὅτι δοκεῖ τοῦτο καὶ νῦν συμβαίνειν περί τὰς πόλεις» (1265a 38-b1). Ἐπικρίνεται δηλαδή ὁ μὴ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων, παρά τήν προσπάθεια γιά ἐξίσωση τῶν περιουσιῶν, ἀποκρούεται καὶ τὸ σχετικὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτόματα ἐπέρχεται ἡ ἐξισορρόπηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τήν ἀτεκνία πολλῶν οἰκογενειῶν, ὅπως φαίνεται νά συμβαίνει στίς διάφορες τότε «πόλεις». Καὶ ἡ ἐπίκριση θεμελιώνεται μέ τήν ἐπίκληση τῶν γιά τὸ προκείμενο θέμα δυσχερειῶν, πού εἰδικά προβάλλουν στό οἰκονομικὸ σύστημα τῆς ἰσασμένης ἰδιοκτησίας μέ ἀπαγορευμένη τήν διαίρεση τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας (1265b 2-6). Ἐξ ἄλλου, προτείνεται ἡ ἐπιβολὴ ὁρίων στήν τεκνοποιία μᾶλλον, ὡς πῶς ἀναγκαίων ἀπὸ τὰ ὅρια στήν περιουσία, γιατί ἀπὸ τήν ἀρρυθμιστὴ παιδοποιία ἐπέρχεται ἡ πενία καὶ ἡ «πενία στάσιν ἐμποιεῖ καὶ κακουργίαν» (1265b 6-12).

Σέ ἄλλη συνάρτηση ἐπαινεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἰσοκτησία καθ' ἑαυτήν, ὡς ἐξασφαλιστικὴ ἐπάρκειας πλῆθους τῶν πολιτῶν, σέ ἀντίθεση πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μέ τή συσσώρευση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τήν ἀντίστοιχη ἐξαθλίωση («τοῖς μὲν γάρ αὐτῶν συμβέβηκε κεκτηῖσθαι πολλήν λίαν οὐσίαν τοῖς δὲ πάμπαν μικράν» 1270a 16-18, «βέλτιον τὸ διὰ τῆς κτήσεως ὁμαλισμένης πληθύνειν ἀνδρῶν τήν πόλιν» 1270a 38-39).

7. Καταλογίζεται ὁμως ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἄλλη ἀδυναμία στήν πολιτικὴν περιουσιακῆς ἰσότητος: Δὲν ἀρκεῖ νά εἶναι ἡ περιουσία τοῦ ἑνὸς ἴση πρὸς τήν περιουσία τοῦ ἄλλου, πρέπει νά εἶναι προπάντων μήτε μεγάλη

μήτε πολύ μικρή, διαφορετικά, οί πολίτες θά εἶναι θυθισμένοι στήν τρυφή ἢ στήν ἀθλιότητα, καταστάσεις ἀπαράδεκτες ἠθικά, πού καθιστοῦν ἔτσι ἀπρόσφορη τήν περιουσιακή ἀπλῶς ἰσότητα γιά τήν ὀρθή πολιτεία. («'Αλλ' ἔστι τήν ἰσότητα μέν ὑπάρχειν τῆς οὐσίας, ταύτην δ' ἡ λίαν εἶναι πολλήν, ὥστε τρυφᾶν, ἢ λίαν ὀλίγην, ὥστε ζῆν γλίσχρως. δῆλον οὖν ὡς οὐχ ἱκανόν τό τās οὐσίας ἴσας ποιῆσαι τόν νομοθέτην, ἀλλά τοῦ μέσου στοχαστέον» 1266b 24-28. Πβλ. 1265a 31-32: «ἔτι δ' ἔστι σωφρόνως μέν ταλαιπώρως δέ ζῆν»).

Καί ἡ ἐπιβολή ὁμως, τονίζεται, «μετρίας» γιά ὅλους περιουσίας δέν ἐπιφέρει μόνη τήν ὑπερνίκηση τῶν προκειμένων δυσχερειῶν· ὅ,τι χρειάζεται εἶναι ἡ ἐξίσωση τῶν «ἐπιθυμιῶν» μᾶλλον καί ὄχι μόνο τῶν περιουσιῶν («'Ετι δ' εἴ τις καί τήν μετρίαν τάξειεν περιουσίαν πᾶσιν, οὐδέν ὄφελος. μᾶλλον γάρ δεῖ τās ἐπιθυμίας ὁμαλίζειν ἢ τās οὐσίας» 1266b 28-30). Ἀλλά ἡ ἐξίσωση τῶν «ἐπιθυμιῶν» χαρακτηρίζεται ὡς ἔργο τῆς παιδείας, τῆς συντελεσμένης ἀπό τούς νόμους καί σέ βαθμό ἀρκετό («τοῦτο δ' οὐκ ἔστι μή παιδευομένοις ἱκανῶς ὑπό τῶν νόμων» 1266b 30-31). Ἔτσι καί σχολιάζεται σχετικά τό αἴτημα γιά ἰσότητα παιδείας, πού εἶχε προβάλει ὁ Φαλέας, παράλληλα πρός τό αἴτημα γιά ἰσότητα περιουσίας («οἶεται γάρ δυοῖν τούτοις ἰσότητα δεῖν ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν, κτήσεως καί παιδείας» 1266b 32-33). Τό συμπληρωματικό αὐτό αἴτημα ἰσότητας χαρακτηρίζεται ὡς μή ἀκέραια ἱκανοποιητικό: ἡ ἐξισωμένη γιά ὅλους παιδεία πρέπει προπάντων νά ἔχει ὀρισμένη ποιότητα (1266b 34-36), ὥστε νά μή δημιουργεῖ τυχόν πλεονέκτες γιά τό χρῆμα ἢ γιά τήν τιμή ἢ καί γιά τά δύο («... ἐξ ἧς ἔσονται προαιρετικοί τοῦ πλεονεκτεῖν ἢ χρημάτων ἢ τιμῆς ἢ ξυναμφοτέρων» 1266b 36-38).

Στήν συνάρτηση αὐτή προβάλλει ὁ Ἀριστοτέλης καί ἄλλο ἐπιχείρημα γιά τήν ἀνεπάρκεια τῆς ἰσοκτησίας ὡς βασικοῦ θεσμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος: «'Ετι στασιάζουσιν οὐ μόνον διά τήν ἀνισότητα τῆς κτήσεως, ἀλλά καί διά τήν τῶν τιμῶν, τούναντίον δέ περί ἐκάτερον· οἱ μέν γάρ πολλοί διά τό περί τās κτήσεις ἄνισον, οἱ δέ χαρίεντες περί τῶν τιμῶν, ἐάν ἴσαι» (1266b 38-1267a 1. Πβλ. 1271a 16-18), δηλαδή, αἰτία γιά τίς κοινωνικές συγκρούσεις εἶναι ὄχι μόνο οἱ περιουσιακές ἀνισότητες, ἀν καί στούς πολλούς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ αὐτές προκαλοῦν τήν ἐπαναστατική διάθεση μέ ἀξίωση γιά ἰσότητα περιουσιακή, ἀλλά καί ἀντίστροφα ἡ ἴση ἀπολαυή τιμῶν, καθῶς οἱ «χαρίεντες» διεκδικοῦν ὑπεροχή στίς τιμές.

Καί προσθέτει ὁ Σταγίριτης καί ἄλλο ἀκόμη ἐπιχείρημα γιά τήν ἀνεπάρκεια τῆς ἰσοκτησίας ὡς τρόπου θεραπείας τῶν κοινωνικῶν δεινῶν, στηριγμένο αὐτό σέ θεώρημα γιά τά κίνητρα πρός ἐγκληματική συμπεριφορά: «Οὐ μόνον δ' οἱ ἄνθρωποι διά τἀναγκαῖα ἀδικοῦσιν, ὧν ἄκος εἶναι νομίζει τήν ἰσότητα τῆς οὐσίας, ὥστε μή λωποδυτεῖν διά τό ριγοῦν ἢ πεινῆν, ἀλλά καί ὅπως χαίρωσι καί μή ἐπιθυμῶσιν. ἐάν γάρ μείζω ἔχωσιν ἐπιθυμίαν τῶν ἀναγ-

καίων, διά τήν ταύτης ἰατρείαν ἀδικήσουσιν. οὐ τοίνυν διά ταύτην μόνον, ἀλλά καί ἄνευ ἐπιθυμιῶν, ἵνα χαίρωσι ταῖς ἄνευ λυπῶν ἡδοναῖς» (1267a 2-9· πβλ. 1263 b 38-39, 1295b 10-11). Ἡ προοπτική, δηλαδή, νά ἐκρίζωθοῦν τά κίνητρα τῆς ἐγκληματικῆς συμπεριφορᾶς μέ τήν καθιέρωση τῆς ἰσοκτησίας ἐμφανίζεται ὡς σφαιερή γιά τούς ἐξῆς λόγους: μέ τήν ἰσοκτησία ἐξαφανίζεται μόλις ἡ ἔσχατη ἔνδεια, πού συνεπάγεται τό κρύο καί τήν πείνα, αἰτίες ἀναγνωρισμένες γιά τήν ἐπίδοση τῶν ἀνθρώπων σέ λωποδυσίες· πολλοί ὅμως διαπράττουν ἀδικήματα ὄχι γιά ν' ἀποκτήσουν τά πρὸς τό ζῆν «ἀναγκαῖα» μόνο, ἀλλά καί γιά νά ἱκανοποιήσουν ἐπιθυμίες, πού ἔχουν ἀντικείμενο πολύ πέραν ἀπό αὐτά, κάποτε μάλιστα καί γιά ν' ἀπολαύσουν χαρά μέ ἡδονή καθαρή, δίχως σύνδρομη λύπη. Καί παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, συγκεφαλαιωτικά, ὅτι «πρὸς τὰς μικρὰς ἀδικίας βοηθητικός μόνον ὁ τρόπος τῆς Φαλέου πολιτείας» (1267a 16-17), δηλαδή τό σύστημα τῆς ἰσοκτησίας συμβάλλει μόνο γιά τήν ἀποτροπή τῶν ἐλαφρῶν ἀδικημάτων, ὅπως οἱ λωποδυσίες· καί ἀντιπροτείνει, ἐξ ἄλλου, γιά τήν ἐκρίζωση τῶν αἰτίων τους, ἐξασφάλιση ἐργασίας καί ὀλίγης περιουσίας («τοῖς μὲν οὐσία βραχεῖα καί ἐργασία», 1267a 9-10)· ἐνῶ γιά τήν καταπολέμηση τῶν βαρύτερων ἀδικημάτων, προκλημένων ἀπό τίς ἄμετρες ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνικανοποίητων μέ τά πρὸς τό ζῆν ἀπλῶς «ἀναγκαῖα», ἐπικαλεῖται ὡς μόνο φάρμακο τῆ σωφροσύνη («τοῖς δέ σωφροσύνη», 1267a 10), καί ἀκόμη, γιά τήν ἐκρίζωση τῆς ἐνδεχόμενης αἰτίας ἀδικημάτων ἐπίσης, πού εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῆς δίχως σύνδρομη λύπη χαρᾶς, τῆς καί αὐτοχορήγητης ἄλλωστε γιά τόν ἄνθρωπο, συνιστάει ἐνασχόληση μέ τή φιλοσοφία, ὡς πηγὴ ἄδολης, ἐνδογέννητης χαρᾶς, δίχως τήν ἀνάγκη τῆς συμβολῆς ἄλλων ἀνθρώπων («τρίτον δ', εἴ τινες βούλοιντο δι' αὐτῶν χαίρειν, οὐκ ἂν ἐπιζητοῖεν εἰ μὴ παρά φιλοσοφίας ἄκος, αἱ γάρ ἄλλαι ἀνθρώπων δέονται», 1267a 10-12).

Καί γιά πρόσθετη κριτικὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰσοκτησίας, κύριου στοιχείου «τῆς Φαλέου πολιτείας», ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης «πρὸς τήν πολεμικὴν ἰσχύν» (1267a 20-21)· καί ἀποδοκιμάζει τόν περιορισμό τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος σέ μέριμνα γιά τά ζητήματα ἐσωτερικῆς διασκευῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας μέ παραμέληση τῆς προστασίας της ἀπὸ τούς «ἐξωθεν κινδύνους», ἄρα καί μέ ἀγνόηση τῶν σχετικῶν πρὸς «τήν πολεμικὴν ἰσχύν» ζητημάτων (1267a 17-21. Πβλ. 1325a 1-14). Καί, ἀφοῦ προβάλλει τό αἶτημα γιά τὴν ρύθμιση τῆς περιουσίας ὥστε νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπάρκειά της καί «πρὸς τούς ἐξωθεν κινδύνους» (1267a 22-24. Πβλ. 1265a 20-24), ἀναλύει τούς ὅρους τῆς εἰδικῆς αὐτῆς ἐπάρκειας: ἡ περιουσία πρέπει οὔτε νά εἶναι τόσο πολλή ὥστε νά διεγείρει τήν ἐπιθυμία τῶν γειτόνων καί πῖο ἰσχυρῶν, χωρὶς νά παρέχει καί τὴ δυνατότητα γιά τήν ἀπόκρουση τῆς ἐπιδρομῆς τους, οὔτε νά εἶναι τόσο ὀλίγη ὥστε νά μὴ παρέχει τήν δυνατότητα οἰκονομικῆς

άντοχῆς γιά πόλεμο πρὸς ἰσόπαλους καί ἰσότιμους· συμφέρει ἄρα νά ὑπάρχει ἄφθονη περιουσία, ἀλλά ὡς τό βαθμό ἴσως πού τό μέγεθός της νά μή ἐμφανίζει στούς πιά ἰσχυρούς τήν προοπτική πολέμου κερδοφόρου μέ τήν ἀπόκτησή της, ὑπερκαλυπτική τῶν δαπανῶν του («οὔτε τοσοῦτον δεῖ πλῆθος ὑπάρχειν ὧν οἱ πλησίον καί κρείττους ἐπιθυμήσουσιν, οἱ δέ ἔχοντες ἀμύνειν οὐ δυνήσονται τούς ἐπιόντας, οὔθ' οὔτως ὀλίγην ὥστε μή δύνασθαι πόλεμον ὑπενεγκεῖν μηδέ τῶν ἴσων καί τῶν ὁμοίων... δεῖ δέ τοῦτο μή λανθάνειν, ὅτι συμφέρει πλῆθος οὐσίας· ἴσως οὖν ἄριστος ὅρος τό μή λυσιτελεῖν τοῖς κρείττοσι διά τήν ὑπερβολήν πολεμεῖν», 1267a|24-30. Πβλ. 1265a 25-28, 1324a 35 – 1325a 15).

8. Σέ κριτική συγκεφαλαιωτική τοῦ ἰσοκτησιακοῦ συστήματος, παρατηρεῖ ὁ Ἄριστοτέλης: «Ἔστι μὲν οὖν τι τῶν συμφερόντων τό τάς οὐσίας εἶναι ἴσας τοῖς πολίταις πρὸς τό μή στασιάζειν πρὸς ἀλλήλους, οὐ μὴν μέγα οὐδέν ὡς ἔπος εἰπεῖν» (1267a 37-39), δηλαδή συμβάλλει κάπως τό σύστημα τῆς ἰσοκτησίας ὥστε νά μή προκαλοῦνται κοινωνικές συγκρούσεις, ἀλλά ὄχι καί σέ μέγα βαθμό. Καί ἐξηγεῖ: «Καί γάρ οἱ χαρίεντες ἀγανακτοῖεν ἄν ὡς οὐκ ἴσων ὄντες ἄξιοι, διό καί φαίνονται πολλάκις ἐπιτιθεμένοι καί στασιάζοντες» (1267a 39-41), ὑπάρχουν δηλαδή πολίτες πού αὐτοθεωροῦνται ὡς ἐπίλεκτοι καί ἄρα ὄχι ὡς ἄξιοι τῶν ἴσων μέ τούς ἄλλους καί πού ἔτσι ἀγανακτοῦν μέ τήν ἰσοκτησία καί μάλιστα γιά τό λόγο αὐτό προκαλοῦν ἐξεγέρσεις καί συγκρούσεις κοινωνικές. Παραθέτει, ὁμως, καί ἄλλο ἐπιχείρημα εὐρύτερης ἐφαρμογῆς καί βαθύτερης σημασίας: «ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων ἀπληστον,..., αἰεὶ δέονται τοῦ πλείονος, ἕως εἰς ἄπειρον ἔλθωσιν· ἄπειρος γάρ ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἧς πρὸς τήν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσιν» (1267b 1-5. Πβλ. 1256b 31-37 καί 1256b 40-1257a 1), δηλαδή τῶν ἀνθρώπων ἡ «πονηρία» εἶναι κάτι ἀπληστο, ἐπιζητοῦν ὀλοένα καί περισσότερα δίχως ὄριο, γιὰτί ἄπειρη εἶναι ἡ φύση τῆς ἐπιθυμίας, πού γιά τήν ἀέναη ἐκπλήρωσή της ζοῦν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι. Ἄπαισιόδοξη παρατήρηση μεγάλης βαρύτητας, ἔστω καί ἄν παρουσιάζεται ὡς κοινωνιολογική εἴτε κοινωνικο-ψυχολογική μᾶλλον καί ὄχι ὡς ἀνθρωπολογική, ἀφοῦ «οἱ πολλοὶ» μόνο ἄνθρωποι καί ὄχι γενικά οἱ ἄνθρωποι χαρακτηρίζονται ὡς ὑπόδουλοι στήν ἀκόρεστη ἐπιθυμία. Καί, μέ ἀφορμή τήν ἀπαισιόδοξη αὐτή παρατήρηση, προτείνει ὁ Ἄριστοτέλης ὡς «ἀρχή» γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐπίμαχου ζητήματος: «μᾶλλον τοῦ τάς οὐσίας ὁμαλίζειν, τό τούς μὲν ἐπιεικεῖς τῆ φύσει τοιούτους παρασκευάζειν ὥστε μή θούλεσθαι πλεονεκτεῖν, τούς δέ φαύλους ὥστε μή δύνασθαι, τοῦτο δ' ἐστίν, ἄν ἦττους τε ᾧσι καί μή ἀδικῶνται» (1267b 5-9), δηλαδή γιά τή λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος συντείνει περισσότερο ἀπό τήν ἐξίσωση τῶν περιουσιῶν ἡ διάπλαση τῶν ἀπό τή φύση τους ἐξαιρέτων σέ τέτοιο ἦθος ὥστε νά μή θέλουν τήν πλεονεξία, καί ἡ διατήρηση τῶν ἀπό τή φύση τους χυδαίων σέ

ἀδυναμία για πλεονεξία, κάτι ἐφικτό, ἂν εἶναι ὀλιγώτερο ἰσχυροί, ἀλλά καί ἂν δέν ὑποφέρουν ἀδικίες.

9. Δέν ἀγνοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τή σύμφυση τοῦ κοινωνικοῦ μέ τό πολιτικό πρόβλημα, καί δείχνει ἔμμνη φροντίδα για τήν ἀποτροπή τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων, καί για τήν ἀντιμετώπιση γενικά τῶν ἀπότοκων τοῦ κοινωνικοῦ διαφορισμοῦ προβλημάτων. Ἐξαίρει τήν ἄθραυστη ἀλληλεγγύη τῶν «πόλεων» τῆς Κρήτης, παρά τήν ἐμπόλεμη τυχόν κατάσταση μεταξύ τους, ἀντίκρυ στίς ἐξεγέρσεις τῶν «περιοίκων» κάποιας ἀπ' αὐτές (1269a 29-b3). Ἐπισημαίνει τόν ἀέναο κίνδυνο πού συνιστᾶ ἡ «πενεστεία» για τοῦς Θεσσαλοῦς, ὅπως καί τόν ἀνάλογο κίνδυνο πού συνιστοῦν για τοῦς Λάκωνες οἱ «εἰλωτες», μέ τήν ἀδιάπτωτα ἐπικείμενη ἀνταρσία τους, μόλις συμβεῖ σοβαρό ἀτύχημα (1269a 36-39). Καί τονίζει τό δυσεπίλυτο πρόβλημα τῆς πρὸς αὐτούς συμπεριφορᾶς τῶν πολιτῶν ἢ καί τῶν ἀρχόντων, μάλιστα ὄχι μόνο στίς ἔκτακτες, ἀλλά καί στίς κανονικές περιστάσεις: ὁ ἥπιος τρόπος ἀντίκρυ τους ὥστε νά ἔχουν εὐρύτατη ἐλευθερία, συνεπάγεται γι' αὐτούς ἀμετρία φρονήματος ὥστε καί νά διεκδικοῦν ἐξίσωσή τους πρὸς τοῦς πολίτες, ἂν καί σύμφωνα μέ τό πολίτευμα «κυρίου» των· ἡ κατακράτησή τους σέ ἄθλια ζωή δημιουργεῖ στίς συνειδήσεις τους ἐπιβουλή καί μῖσος (1269b 7-11. Πβλ. 1264a 33-36, ἀλλά καί 1297b 6-12). Ἐξ ἄλλου, θεωρεῖ καί μόνη τή μή συμμετοχή στόν πολιτικό βίο ὡς αἰτία συναισθημάτων ἐχθρικῶν πρὸς τό καθεστῶς («μή μετέχοντας δέ τῆς πολιτείας πῶς οἶόν τε φιλικῶς ἔχειν πρὸς τήν πολιτείαν;» 1268a 23-25· πβλ. 1264a 18-19, 22-27, b7-10). Καί παρατηρεῖ, ὅτι πρέπει ἄρα οἱ μέτοχοι τῆς «πολιτείας» νά εἶναι στό σύνολό τους πῶς ἰσχυροί ἀπό τό σύνολο τοῦ ἄλλου πληθυσμοῦ τῆς «πόλεως», κάτι δυσεπίτευκτο μέ τήν ὀλιγαριθμία τους, ἂν καί μόνο αὐτοί κατέχουν ὄπλα («ἀλλά δεῖ καί κρείττους εἶναι τοῦς τά ὄπλα κεκτημένους... τοῦτο δ' οὐ ράδιον μή πολλούς ὄντας» 1268a 25-27. Πβλ. 1297b 1-6, 12-24, 1329 b 34-35). Ἡ παρατήρηση αὐτή προϋποθέτει ὄπλισμό εὐχρηστο καί ἀποκτήσιμο εὐκόλα. Μέ τήν προϋπόθεση αὐτή, παραμένει ἀποφασιστικός για τήν ἐκβαση τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων ὁ ἀριθμός τῶν ἀντίπαλων ἀγωνιστῶν· ὅσο κι' ἂν συμβάλλει θετικά για τήν ὑπεροχή τῶν πολιτῶν σέ ἰκανότητα πολεμική, συγκριτικά μέ τήν ἀντίστοιχη τῶν μή πολιτῶν ἰκανότητα, ἡ ἀπαγόρευση ὀλικά σ' αὐτούς νά γυμνάζονται καί νά κατέχουν ὄπλα («... ἐάν μή τι σοφίζονται τοιοῦτον οἶον Κρήτες; ἐκεῖνοι γάρ τάλλα ταῦτά τοῖς δούλοις ἐφέντες μόνον ἀπειρήκασι τά γυμνάσια καί τήν τῶν ὀπλων κτήσιν» 1264a 20-22· πβλ. 1297a 29-35).

10. Στήν ἀριστοτέλεια διδασκαλία, τό κοινωνικό πρόβλημα δέν ἀποχωρίζεται ἀπό τό συνολικό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅπως ἐξ ἄλλου καί τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας δέν ἀποχωρίζεται ἀπό τό συνολικό ἀνθρώπινο πρόβλημα.

Ἡ φράση τῆς καταληκτικῆς σελίδας τῶν *Ἠθικῶν Νικομαχείων*, ἡ ἐξαγγελτική τῶν *Πολιτικῶν*, εἶναι χαρακτηριστική: «... περί τῆς νομοθεσίας... ἐπισκέψασθαι μᾶλλον βέλτιον ἴσως, καί ὅλως δὴ περί πολιτείας, ὅπως εἰς δύναμιν ἢ περί τὰ ἀνθρώπεια φιλοσοφία τελεωθῆ» (1181b 13-15). Χαρακτηριστική ἐπίσης εἶναι ἡ παραλληλία τῶν ἐναρκτήριων σελίδων τῶν *Ἠθικῶν Νικομαχείων* καί τῶν *Πολιτικῶν* στήν ἔξαρση τοῦ «ἀγαθοῦ» ὡς τοῦ ὑπατου σκοποῦ καί γιά κάθε τέχνη καί πράξη καί προαίρεση (1094a 1-3, 18-27) καί γιά κάθε κοινωνία, προπάντων ὅμως τήν κοινωνία τήν πολιτική (1252a 1-6. Πβλ. 1282b 14-16). Καί εἶναι ἰδιαίτερα ἐκφραστική τοῦ ἐνιαίου αὐτοῦ προσανατολισμοῦ καί τῆς ἀνθρώπινης καί τῆς κοινωνικῆς προβληματικῆς ἢ σύλληψη ὡς «κυριωτάτου» (1252a5) ἀγαθοῦ, καί ὡς στόχου κοινοῦ τῆς «πολιτικῆς κοινωνίας» (1252a 5-7) καί τῆς «πολιτικῆς» ἐπιστήμης (1094a 18-28), τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό «ἀνθρώπινον ἀγαθόν» (1094b7).

Ἐξ ἄλλου, ἰδιαίτερα σημαντικό εἶναι ὅτι ὡς «πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν» παρουσιάζεται ἡ «εὐδαιμονία», καί τό «εὖ ζῆν» καί τό «εὖ πράττειν», οἷονεὶ ταυτόσημα «τῷ εὐδαιμονεῖν» (1095a 15-20), καί προπάντων ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικο-πολιτικοῦ προβλήματος, ἀλλά ἤδη καί ἡ σύλληψη τῆς ἀποστολῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἔχει ἀφετηρία τήν ἐννοιακή διαφώτιση τῆς εὐδαιμονίας ἢ τοῦ «εὖ ζῆν».

Ἴδου ὁ κλασικός ὀρισμός τῆς «πόλεως», δηλαδή τῆς «πολιτικῆς κοινωνίας» (1252a 1, 6-7): «Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκειᾶς ὡς ἔπος εἶπειν, γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὐσα δέ τοῦ εὖ ζῆν» (1252b 27-30. Πβλ. 1280b 29-1281a 8, ἀλλά καί 1325a 7-35, 1278b 19-30, 1328a 35-37). Καί σέ πολλά κρίσιμα χωρία τῶν *Πολιτικῶν* (1328b 33-1329a 2, 1323a 14-b33, 1331b 39, 1332a 7, 1332a 25-b11), ἡ ἀνάπτυξη τοῦ προκειμένου κάθε φορά πολιτειολογικοῦ εἴτε κοινωνικοπολιτικοῦ προβλήματος ἀρχίζει μέ τήν ἐπίκληση τῆς ἐννοιας ἢ καί τῆς προβληματικῆς τῆς εὐδαιμονίας ἢ τοῦ ἀρίστου βίου, ὅπως ἔχουν ἐκτεθεῖ στά ἠθικά συγγράμματα. Ἡ σύλληψη ὅμως τῆς εὐδαιμονίας σ' αὐτά ἐνέχει ταύτισή της σχεδόν πρός τήν εὐπραξία καί ὄχι πρός τήν εὐτυχία, δηλαδή ταύτισή της σχεδόν πρός τόν ἐνάρετο βίο, ἀφοῦ ὀρίζεται ὡς «ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετήν τελείαν» (1102a 5-6. Πβλ. 1323b 20-27, 1328a 37-38, 1332a 7-9), ὥστε μή ταύτισή της πρός τήν ὑπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν στή ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα καί τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν στή διάθεσή του, πού ὅλα θεωροῦνται ὡς προϋποθέσεις ἀπλῶς, ἀπαραίτητες ἔστω, γιά τήν ὑπαρξη τῆς εὐδαιμονίας (1099a 31-b2), καί ἄρα ὄχι ὡς κύρια στοιχεῖα της, ἀφοῦ «κύρια... εἰσὶν αἱ κατ' ἀρετήν ἐνέργειαι τῆς εὐδαιμονίας» (1100b11-12), καί μόλις ἡ ἀνυπαρξία τους συνιστᾷ ἐμπόδιο γιά τήν πραγμάτωση τῆς εὐδαιμονίας (Πβλ. 1295a 36-37: «τόν εὐδαίμονα βίον εἶναι τόν κατ' ἀρετήν ἀνεμπόδιστον»).

11. Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἀπό τόν Ἀριστοτέλη εἶναι συναρτημένη πραξιολογικά μέ τή θεωρία του γιά τήν οὐσία τῆς εὐδαιμονίας, τοῦ ὑπατοῦ αὐτοῦ σκοποῦ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, καί ἰδιαίτερα τῆς ἀριστης πολιτείας (Πβλ. 1323a 14-16).

Καί ὅπως, σύμφωνα μέ τήν ἠθική αὐτή θεωρία, ἡ κτήση τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν, ἄν καί ἀπαραίτητη γιά τή συντήρηση τοῦ βίου ἀπλῶς, πρώτου σκοποῦ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας («... τοῦ ζῆν ἔνεκεν», 1252b 29· πβλ. 1278b 19-30), δέν εἶναι τό κύριο γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ εὐδαιμόνου βίου, ἄν καί ἀπαραίτητη πάντοτε καί γ' αὐτήν (1099b 26-27, 1323b 24-831), ἀνάλογη θέση ἔχει τό κοινωνικό πρόβλημα στό σύστημα τῆς ἀριστοτέλειας «πολιτικῆς» ἐπιστήμης· οὔτε ἀμελεῖται ἄρα, οὔτε ὅμως καί ἀπολυτοποιεῖται· ὑπάρχει ὡς ἀνεκτόπιστο πρόβλημα τῆς «πολιτικῆς» ἐπιστήμης, δέν καλύπτει ὅμως ὀλικά τό κοινωνικο-πολιτικό πρόβλημα καί δέν ἐμφανίζεται σάν νά ἐξαντλεῖ τό ἀνθρώπινο πρόβλημα. Ἔτσι καί ἡ πραγματεία του παρουσιάζεται ὡς μέρος ἀπλῶς τῆς πραγματείας γιά τήν «ἀρίστην πολιτείαν», ὅπως καί δηλώνεται ἀπό τό εἰσαγωγικό της χωρίο τῶν *Πολιτικῶν* (1262b 37-40): «Ἐχόμενον δέ τούτων ἐστίν ἐπισκέψασθαι περί τῆς κτήσεως, τίνα τρόπον δεῖ κατασκευάζεσθαι τοῖς μέλλουσι πολιτεύεσθαι τήν ἀρίστην πολιτείαν, πότερον κοινήν ἢ μή κοινήν εἶναι τήν κτῆσιν».

Ἡ εὐμέθοδη αὐτή διαφώτιση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ἐπαληθεύει καί μόνη τόν κλασσικό χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας του. Ἀξίζει νά ἐξαρθοῦν τά χαρακτηριστικά της: κριτική, νηφάλια, πολυδιάστατη, προσαρμοσμένη στίς δυνατότητες καί στίς ἀνάγκες τῶν κοινῶν προπάντων ἀνθρώπων· ἰδιαίτερα προσεκτική στό δίδαγμα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας· ἐνδεικτική δυσπιστίας πρός τή ριζικά ἱστοριοπλαστική λειτουργία τῆς πολιτικῆς, ἄν καί προβλημένης (1094a 26-27) ὡς «κυριωτάτης καί μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς» τῶν «ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων».

Ἐξ ἄλλου, μέ τή μεστή αὐτή πραγματεία ὁ καλοπροαίρετος κοινωνικο-πολιτικός συντηρητισμός ἐξάντλησε, ἢ σχεδόν, τίς δυνατότητες δεοντολογικῆς ὑπο-δομῆς του. Οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες ἢ πολιτικοί ἐλάχιστες μόνο παραλλαγές τῶν ἀριστοτέλειων ἐπιχειρημάτων εἶχαν νά εἰσφέρουν στήν συντηρητική, ἀνθρωπιστική, ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Καί ἴσως ἡ μή ἐπαναστατική αὐτή ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικο-πολιτικοῦ προβλήματος ὑπῆρξε ἡ ἀποφασιστική αἰτία πού ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀναδειχθηκε Σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας, ἄν καί στήν προοπτική τῶν αἰώνων αὐτός προβάλλει ὡς ὁ κατ' ἐξοχήν διάδοχος τοῦ Πλάτωνος καί ἡ πνευματική ἀκτινοβολία του ἐμελλε νά ὑπάρξει ὡς καί στήν ἐποχή μας οἰκουμενική.

Ἄς δεχθοῦν τουλάχιστον ἀπό τό ἔργο του δίδαγμα κριτικότητας καί μετριοπάθειας οἱ πολιτειολόγοι καί πολιτικοί τῆς ἐποχῆς μας, εἴτε εἶναι

ὅπαδοί τυχόν τοῦ κοινωνικο-πολιτικοῦ συντηρητισμοῦ εἶτε εἶναι θιασῶτες μᾶλλον τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς τοῦ Πλάτωνος τῆς *Πολιτείας*, ἔστω καί σέ νεωτερικές παραλλαγές της.